

SALONITANSKI AGER

Rad ispituje koncept rimske centurijacije s posebnim fokusom na razvoj i povijest agera rimske kolonije Salone. Analizom suvremene literature, arheoloških dokaza, epigrafskih izvora i povijesnih prikaza, rad istražuje razvoj salonitanskog agera, s fokusom na njegov utjecaj na lokalne ilirske zajednice, poput Pituntina, Nerastina i Onastina. Rad ima za cilj otkriti ulogu centurijacije u oblikovanju teritorijalne organizacije i administrativne strukture regije, naglašavajući rimsku strategiju integracije autohtonog stanovništva kroz podjelu zemlje i nametanje rimskih pravnih okvira. Proučavanjem te dinamike ovaj rad nastoji pridonijeti dubljem razumijevanju procesa romanizacije i teritorijalnog upravljanja u pograničnom području rimske Dalmacije.

Ključne Riječi: *Salona, Salonitanski ager, ager, centurijacija, limitacija, romanizacija, Rimska Dalmacija, urbanizacija*

1. O POJMU CENTURIJACIJE I AGERA

Pri osnivanju nove kolonije, naseobina je trebala razgraničiti i razdijeliti gradsko zemljište koje je osvojeno od starosjedilačkog stanovništva novim kolonistima i rimskim građanima, s ciljem iskorištavanja njezinih resursa. To gradsko zemljište se naziva *agerom*, a dio zemljišta koji je namijenjen poljoprivrednoj obradi je bio razgraničen u centurijacije. *Centuriatio* ili *limitatio* označava Rimsku metodu razgraničenja zemlje pomoću paralelnih i jednako udaljenih, stvarnih ili zamišljenih, graničnih linija - *limites*. Ovisno o lokalnim geomorfološkim svojstvima, *limites* su mogli biti prikazani u krajoliku kao ceste, rovovi ili niski zidovi, kao što je to bio često primjer u krškom krajoliku Dalmacije bogate kamenom. *Limites* bi definirale *centuriae*; ortogonalne jedinice, najčešće pravokutne i jednakostranične kvadrate.

U lokalnoj historiografiji vodila se značajna znanstvena rasprava o uzdizanju Salone u status rimske kolonije, što se općenito datira u drugu polovicu 1. st. prije Krista, ili otprilike na prijelazu stoljeća. Dostupni dokazi upućuju na to da su rimski građani Salone, kao i oni Jadere, bili upisani u tromentinsko i sergijsko pleme, što upućuje na postojanje dviju ranih kolonijalnih dedukcija.¹ Prvi od ovih odbitaka, koji obilježava uspon Salone do statusa kolonije, obično se pripisuje inicijativama Julija Cezara. Možemo navesti rad Roberta Matijašića, "Res Gestae (28, 1) i osnivanje rimskih kolonija na istočnom Jadranu", koji govori o tome kako su Julije Cezar i August uspostavili kolonije

1 R. MATIJAŠIĆ 2018: 70; M. SUIĆ 1976: 34, 35, 114.; D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1983: 530.

u različitim regijama, uključujući istočni Jadran.² Konkretno, odjeljak 28 *Res Gestae Divi Augusti* spominje da je dvadeset i osam kolonija osnovano u Italiji i drugim regijama tijekom Augustova života, što je izrazito vrijedno, jer izravno povezuje uspostavu Salone kao rimske kolonije sa širom rimskom politikom kolonizacije i pruža povijesni kontekst za sudjelovanje Julija Cezara.³ Smatra se da se to dogodilo nakon pobjede Cezara u građanskom ratu protiv Pompeja (48./47. pr. Kr.) i prije njegova ubojstva 44. pr. Kr.⁴

Car Oktavijan August je imao presudnu ulogu u stvaranju procesa centurijacije i podjele zemlje veteranima. Nakon građanskog rata proveo je sve potrebne postupke kako bi održao pravo vlasništva nad zemljom rimskim građanima te je veteranima rimske vojske osigurao pravo na zemlju. Tek za vrijeme cara Hadrijana će se djeliti veteranima više novčanih nagrada umjesto zemljišnih nagrada.⁵ Korijen riječi *centuriae*, odnosno centurije (stranice čije iznose 2400 stopa, oko 710.4 m, veličine 5 760 000 četvornih stopa odnosno 504 668 m²), dolazi iz mjerne jedinice *centuria*; ona je iznosila 200 iugera (oko 50.4 ha, jedan *iuger* iznosi oko 0.25ha), odnosno 100 *heradiuma* (oko 70m x 70 m, 4900 m², jedan *heradium* iznosi oko 0.5 ha, lat. *heres*, *hereditas*, nasljedstvo-nasljedna zemlja).⁶ Centurija je odgovarala istoimenoj vojnoj jedinici rimske vojske, odnosno odgovarala je sustavnoj podjeli zemljišta veteranima i kolonistima rimske vojske. Koliko će jedan kolonist dobiti zemlje ovisilo je o činu kolonista, o kvaliteti zemlje, kao i o broju kolonista i veličine dostupne zemlje, a to je bilo propisano zakonom *lex coloniae*. Temeljna jedinica zemlje koja je bila dodjeljivana kolonistima je bila *sors* ili *sortes*, ždrijeb.⁷

Centurijacija započinje uspostavom dviju glavnih *limitesa* s ishodišnom točkom (*umiilicus*), koje služe kao apscisa, *cardo maximus* (KM) i ordinata, *decumanus maximus* (DM) koordinatnog sustava usmjerenog uglavnom u smjerovima istok-zapad (DM) i sjever-jug (KM), od kojih bi se dalje određivale ostali *limitesi*, *cardines* i *decumani*, odnosno karda i dekumene. Prema tome, ager se sastojao od četiri glavna dijela, jugoistočni (*sinistra decumanum ultra kardinem*, SDVK), sjeveroistočni (*dextra decumanum ultra kardinem*, DDVK), jugozapadni (*sinistra decumanum citra kardinem*, SDCK) i na sjeverozapadni (*dextra decumanum citra kardinem*, DDCK). Za vrijeme vladavine cara Oktavijana Augusta uvode se i granični cipusi *terminus* kao oznake križanja *limitesa*, tzv. *cardines*, te su tako pojedinim centurijama određeni njihovi brojevi, ovisno o udaljenosti i položaju u odnosu na DM i KM. Zemljišni posjedi koji se protežu u pravdu *cardo maximusa* nazivaju se *strigae*, dok se oni uz *decumanus maximus* nazivaju *scamna*. Sekundarne granične linije, koje dijele *strigae* i *scamnae* nazivaju se *limites prorsi* i *limites transversi*.⁸

2 R. MATIJAŠIĆ 2018: 69.

3 R. MATIJAŠIĆ 2018: 70-71.

4 R. MATIJAŠIĆ 2018: 72; M. BLOOMER 1993: 59.

5 M. SUIĆ 1956A: 5, 6; P. PRODAN 2014: 4; M. SUIĆ 1956B: 7, 8.

6 M. PASQUINUCCI 2014: 1276-1279.

7 M. SUIĆ 1976: 101; M. SUIĆ 1956B: 7, 8.

8 M. PASQUINUCCI 2014: 1277, 1278; M. SUIĆ 1956A: 6, 7, 18, 19; P. PRODAN 2014: 5, 6, 18.

			DM			
	SD III VK III	SD II VK III	SD I VK III	DD I VK III	DD II VK III	DD III VK III
	SD III VK II	SD II VK II	SD I VK II	DD I VK II	DD II VK II	DD III VK II
	SD III VK I	SD II VK I	SD I VK I	DD I VK I	DD II VK I	DD III VK I
KM	SD III CK I	SD II CK I	SD I CK I	DD I CK I	DD II CK I	DD III CK I
	SD III CK II	SD II CK II	SD I CK II	DD I CK II	DD II CK II	DD III CK III
	SD III CK III	SD II CK III	SD I CK III	DD I CK III	DD II CK III	DD III CK III
			DM			

Slika 1: Prikaz centurijaciskog koordinatnog sustava - Pasquinucci Marinella, „Centuriation and Roman Land Surveying (Republic Through Empire)“, str. 1284.

Svakako krajolik nije uvijek dozvoljavao određenje i uspostavu pravokutnih i potpuno pravilnih centurija, te centurije se zovu krnje centurije ili *subcessivae*; one su se općenito provodile uz obalu i uz brdovito i planinsko područje, te su uz tzv. *ager extraclusus*, svu neparceliziranu zemlju agera, pripadale u *ager publicus* ili u carski posjed. Centurijacija je znak rimske kolonizacije i uzdizanje jednog grada na rang rimske kolonije, sa svrhom organizacije i raspodjele koloniji potrebnog zemljišta, za određenje infrastrukturnog širenja, građenje cesta i mostova, daljne urbanizacije gradskog teritorija, kao i nagrađivanja veterana i kolonista.⁹ O samome postupku centurijacije imamo brojne karte i pisane izvore iz razdoblja Rimske Republike, Rimskog Carstva, Srednjeg Vijeka, te brojne arheološke ostatke koji dodatno popunjavaju pisane izvore. Od tih izvora su najvažniji tzv. *Tabularium* ili *sanctuarium Caesaris*, odnosno katastarske knjige izrađene s ciljem rješavanja sporova oko vlasništva zemlje, te

9 M. SUIĆ 1976: 32.

knjiga *Corpus Agrimensorum Romanorum* iz 5. st., zbirka tekstova različitih autora o načinu mjerenja zemljišta. Iz ranijih izvora i kroz arheološke ostatke znamo da je Rimska Republika započela s centurijacijom svoga zemljišta u razdoblju oko 4. st. pr. Kr., te su najvjerojatnije sistem centurijacije preuzeli od Etruščana i Grka, čije zemljišne oznake, usporedno s Rimom, nisu ostavile trajni trag u reljefu. Stoga je važno spomenuti da je parcelizacija gradskog zemljišta bila prisutna u Hrvatskoj i prije Rimske vlasti; o tome nam svjedoči Lumbardska psefizma, koja predstavlja osnovni zakon prema kojemu je osnovana nova grčka kolonija na otoku Korčuli.¹⁰

Jedino pod dopuštenjem magistra, za vrijeme Republike, ili cara i člana carske obitelji, za vrijeme Rimskog Carstva, se mogla osnovati nova kolonija. Prvo je augur (državni vjerski službenik koji je razgledao i tumačio prirodne pojave i proročanstva), čija je uloga bila isključivo formalna i ceremonijalna, provodio ritualnu inauguracije, dok su gromatici ili agrimensores, nazvani prema instrumentu groma kojeg su koristili za određivanje ravnih linija na terenu, tzv. rigores, provodili ulogu organizacije i mjerenja zemljišta nove kolonije. Rigores kasnije kolonisti jedne kolonije obilježavaju i postavljaju kao limites. Ager označava tako cjelokupnu plodnu zemlju koja je bila dodijeljena koloniji i njezinim kolonistima, koja je tada bila raspodijeljena u centurijske jedinice. Mjerenje i raspodjela agera se zaključivala sastavljanjem dokumenta u obliku mape (*forma, typus, pertica*), namijenjen kao javni gradski eksponat, u kojoj bi se upisivali podaci o pojedinačnom vlasništvu nad zemljom.¹¹

1.1. KATEGORIJE AGERA

Postoji više kategorija agera. Prva kategorija je *ager publicus*, koji označava svu zemlju u državnom vlasništvu; čini ga najplodnije i najvrjednije tlo. Gradovi su preuzimali to zemljište u zamjenu za plaćanje poreza Rimu, te su nadalje provodili centurijaciju agera na manje parcele, centurije, koje su potom davani na zakup rimskoj aristokraciji i bogatim građanima, veleposjednicima *possessorima*. Vlasnicima centurija, zbog potrebe za plaćanjem poreza, bilo je u cilju koristiti se naprednijim poljoprivrednim tehnikama, kao i stalnim poljoprivrednim inovacijama kako bi ostvarili što veći prihod. Zbog toga se najviše uzgajaju visokoisplative poljoprivredne kulture, poput vinove loze, maslina, smokve i raznih žitarica.¹²

Druga kategorija agera bila je *ager privatus*, koji označava svu zemlju koja je bila u privatnom vlasništvu rimskih građana, *dominus-a*. *Ager privatus* bio je dodjeljivan lokalnim gradovima bez zakupe i bez daljnjih uplitanja i potrebe za plaćanjem poreza za njegovo korištenje. Radi se o zemljištu niske plodnosti i slabije kvalitete za kojeg Rimska država nije imala interes u daljnjoj eksploataciji, pa je stoga ostavljana u korištenje lokalnim gradovima ili starosjediocima. Često je *ager privatus* bio u vlasništvu više pojedinaca ili više seoskih zajednica, zbog manjka stroge unutarnje raspodjele, kao i zbog manjka centurijacije. Granice *agera publicusa* su stoga najčešće predstavljale već postojeće ceste ili reljefna obilježja poput toka rijeke ili morske obale.¹³ Treći oblik agera je *ager compascuus* ili *compascua et silvae* (pašnjaci i šume), koji je obuhvaćao površine namijenjene sekundarnim gospodarskim aktivnostima poput stočarstva ili šumarstva. On je imao status javnog dobra i bio je u trajnom vlasništvu lokalnih zajednica čiji članovi mogu ga ravnopravno eksploatirati. U posebnu

10 M. PASQUINUCCI 2014: 1277-1280; M. SUIĆ 1956A: 6-8; N. CAMBI 2002: 52.

11 M. PASQUINUCCI 2014: 1277-1280.; M. SUIĆ 1956A: 6.-8.

12 N. GLAMUZINA 2015: 67.

13 N. GLAMUZINA 2015: 67, 68.

kategoriju su pripadale sve površine koje nije bilo, zbog topografskih anomalija, moguće organizirati u pravilne centurije, sva zemlja koja je bila poljoprivredno neiskoristiva, odnosno neobrađive površine (poput planina) i vodenih površina (uključujući i mora). Zemlja koja se zbog topografske nemogućnosti nije mogla organizirati u pravilne centurije organizirala se u tzv. krnje ili nepotpune centurije. One nisu smjele iznositi više od šezdeset jugera (92 ha) zemlje i pripadale su posjedu rimskoga cara i na njima su obitavali carski robovi.¹⁴

Moramo naglasiti da je s vremenom Rimska država gubila upravnu nadmoć i vlast nad zemljom koju je davana na zakup, kao i poreze koje je ubirala, zbog nasljednog tretiranja zemlje i zanemarivanja prava države od strane zakupnika zemlje. Razlike između punopravnog vlasnika zemljišta, *optimo iure*, i uživatelja *possessor*, bile su gotovo nepostojeće. Carevi Vespazijan i Tit su pokušali revindicirati posjede i bolje regulirati obveze uživatelja zemlje te su prodavali dio zemlje koja je bila *de jure* pod vlasništvom rimskog cara. Car Domicijan u svojim pokušajima revidiranja posjedabio je neuspješan te je bio prisiljen priznati zemlju *possessor*-a kao njihovu punopravnu imovinu. Dolaškom Slavena i Hrvata na područje Salonitanskog agera dolazi do raspada rimskog sustava centurijacija, dok će se zemljovlasnički odnosi održati kroz feudalni sustav kolonata.¹⁵

2. RIMSKA VLAST U DALMACIJI I USPOSTAVA SALONITANSKOGA AGERA

Rimska država dolazi na područje Salone kao osvajač, s jasnim ciljem vojnog slamanja i pokoravanja ilirskih zajednica te iskorištavanja gospodarskih resursa i stvaranja kolonija rimskih građana. Cijelo područje istočne obale Jadranskog mora je pripalo Rimskoj državi te je bilo inkorporirano u administrativni sustav Rimske države, što je uključivalo i prostorno preuređenje u obliku reorganizacija urbane mreže, izgradnje prometnog sustava koji je bio od velike važnosti za kretanje vojske i vojno nadgledanje prostora, te uvođenje nove upravno-teritorijalne organizacije prostora, odnosno organizaciju zemlje u *ager*.¹⁶

Organizacija agera se provodila prvo kroz elemente koji su bili u tom trenutku najpotrebniji Rimskoj državi, a to je svakako vojna uloga; u prvoj fazi reorganizacije prostora cilj je izgraditi prometni sustav potreban za kretanje rimske vojske; provode se uređenje cesta i riječnih korita, kao i osiguranje područja potrebnih za vojna logističkih pitanja (drvo, kamen). Tako pri preuređenju *cardo maximus* i *decumanus maximus* prate glavne prometnice koje se prostiru obalom i koje povezuju zaleđe (područje grada Klisa) s obalom. Nakon osiguranja strateških ciljeva fokus se stavlja na gospodarske potrebe. Dominantna gospodarska aktivnost Rimljana je bila poljoprivreda te je organizacija agera upravo usmjerena prvotno na provođenje rimske agrarne politike. Prvi korak rimske agrarne politike je bilo oduzimanje plodnog i iskoristivog zemljišta pokorenim narodima, u ovom slučaju Ilira, koji su bili potiskivani dublje u dalmatinsku unutrašnjost i planinske prostore. Uz potiskivanjem starosjedilačkog ilirskog stanovništva, jedan od glavnih ciljeva je bila zamjena tog potisnutog stanovništva s rimskim građanima s Apeninskog poluotoka, koji bi tada predstavljali oslonac rimske vlasti na tom području, kao i stanovništvo koje će se koristiti novoosvojenom zemljom. Novo uvedena urbana mreža je bila hijerarhijski raspodijeljena, u smislu da su se gospodarski gravitacijski centri (kolonije, *coloniae*) uzdizali pravno i politički nad drugim gradovima (*municipium*), što stoji

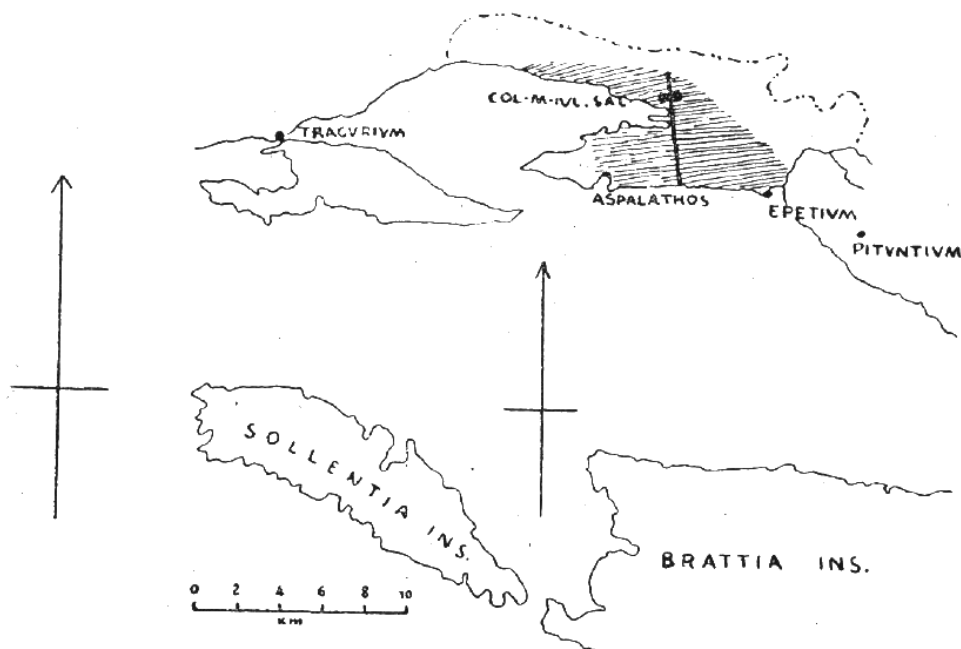
14 N. GLAMUZINA 2015: 67, 68.

15 I. BASIĆ IVAN 2012: 19.

16 N. GLAMUZINA 2015: 64, 65.

na pretpostavci da ne može svako naselje u jednom području imati podjednaku administrativnu i gospodarsku vrijednost. Kolonije su bile ishodište daljnjeg širenja rimske vlasti, kao i daljnje kolonizacije rimskih građana, te su zbog toga samo kolonije imale organiziran ager. Municipiji su imali svoj ager, ali bez određenih centurijacija.¹⁷

3. SALONITANSKI AGER

Slika 2: Teritorij salonitanskog agera iz vremena prve dedukcije. Šratifana površina predstavlja ager centuriatus, deblja crta KM.- Suić Mate, „Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj Jadranskoj obali“, str. 16.

Krški krajolik Dalmacije se pokazao kao vrlo pogodan za očuvanje i zadržavanje ostataka rimske centurijacija u krajoliku. Pri provođenju parcelizacije i odstranjivanjem površinskog kamenja ostale su gomile, kao i ostaci limitesa u obliku niskih zidina i kameni međaši. Svakako, najočuvaniji su ostale oni limitesi koji su pratili glavni prometne puteve. Svi znamenitiji Dalmatinski gradovi iz rimskog razdoblja; Pola, Iader, Salona, Epidaurum i Parentium, su podignuti na razinu kolonije na kraju Republike ili početkom Carstva. Svi navedeni gradovi se nalaze na obali, te su u antici igrali sličnu ulogu u svome prostoru.¹⁸

¹⁷ N. GLAMUZINA 2015: 65; M. SUIĆ 1956B: 8.

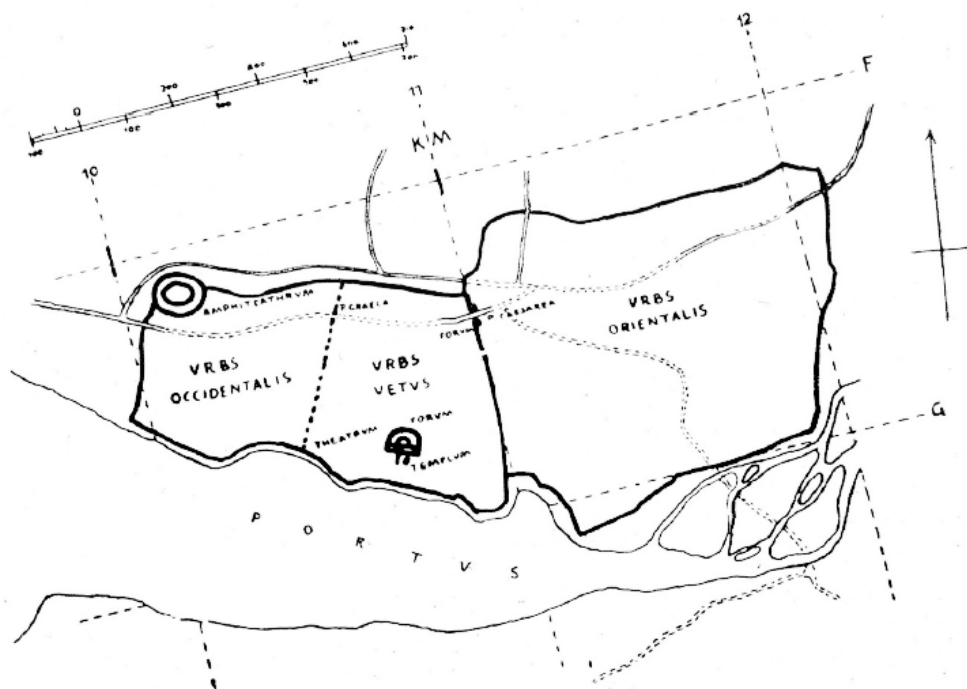
¹⁸ M. SUIĆ 1956A: 1-3; P. PRODAN 2014: 9, 17.

Kako je Salona postala rimska kolonija, njen gradski teritorij je preuzela država te je parceliziran i dodijeljen italском doseljenicima te rimskim veteranima. Salonitanski ager je bio manji od agera kolonije Pole, ali je bio veći od ostalih dalmatinskih agera; prostirao se područjem od današnjeg naselja Kaštel Stari na zapadu, do toka rijeke Žrnovnice i planine Mosor na istoku, te prema brdu Kozjak i današnjoj utvrdi Klis u zaleđu. Više od polovice tog teritorija je pripadalo koloniji Saloni, što uključuje cijelo Splitsko polje i Kaštelansko polje od Kaštel Kambelovca, odnosno oko 80 potpunih centurija i 20 nepotpunih (16 000 *iuger*, oko 4000 ha). Dio zemljišta se nije odmah pri uspostavi kolonije razgraničio i raspodijelio kolonistima, te je ostao pokriven pašnjacima i šumama.¹⁹

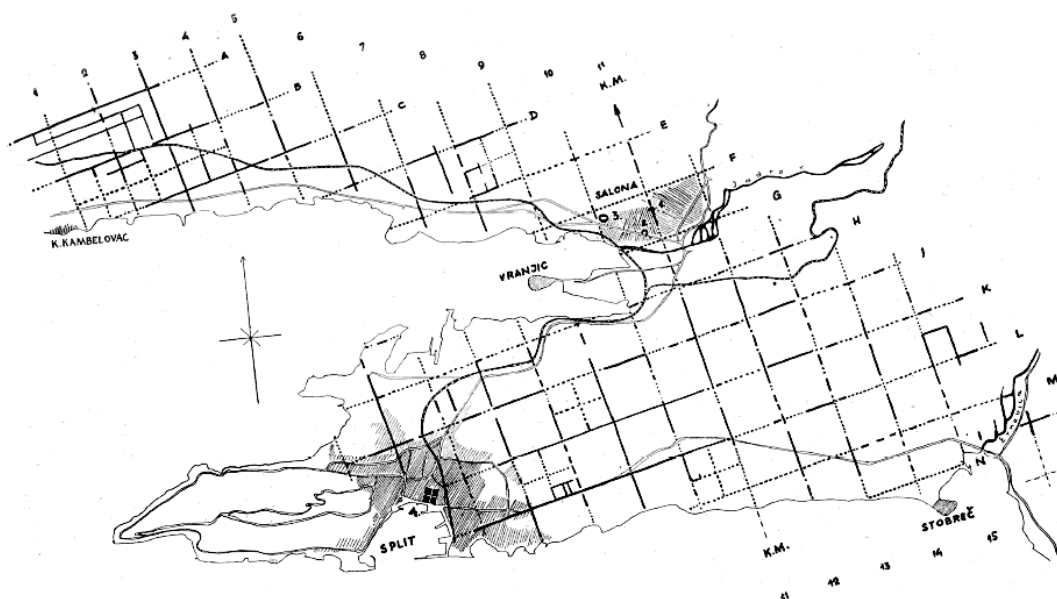
Današnji ostaci Salonitanskog limitesa su s vremenom bili rekonstruirani, preoblikovani i djelomično uništeni, ali iz zračnih slika i suvremenih katastarskih karata vidljiv je povijesni kontinuitet tih graničnih linija u reljefu kao i očuvanje tradicije pravilne partikularizacija i raspodjele zemlje. Limitesi na području splitskog polja su poprilično devastirani, dok su limitesi s kaštelanskog polja slabije uočljiviji i neispravniji, što možemo protumačiti težinom određenja orijentacije pružanja limitesa zbog neravnog terena, kao i problem pada terena uz obalu i problem samog zaljeva koji dijeli dva polja. Nekadašnje Splitsko polje je suvremenom gradnjom znatno izmijenjeno i rascjepkano. Ono što je nekoć bio koherentan krajolik, organiziran centurijacijom, sada je jedva prepoznatljivo zbog urbane ekspanzije i razvoja infrastrukture. Iako ti ostaci centurijacije više nisu vidljivi u svom potpunom ili nepromijenjenom obliku, njihova se prisutnost može zaključiti iz postojećih struktura i opće konfiguracije prometnica, što sugerira temeljnu povezanost s drevnom prostornom organizacijom i pruža suptilne naznake izvornog izgleda. Također moramo uzeti u obzir da je cijelo splitsko polje pripadalo u srednjem vijeku pod upravu grada Splita, te je stoga centurijacija ostala u upotrebi i dulje se održavala u reljefu (npr. današnja Dubrovačka i Poljička ulica u Splitu). Orijentacija *cardo* i *decumanus maximus*, usporedno sa stranama svijeta sjever-jug i istok-zapad, odstupaju oko dvanaest stupnjeva. Prateći njemu okomite limitese možemo istaknuti kako su se gradske zidine Salone pružale pravilno s ostatkom limitesa, kao i gradska vrata Porta Caesare koja se nalaze na sjecištu dvaju limitesa. Limites koji siječe ager na pravcu sjever-jug na vratima je najvjerojatnije predstavljao *cardo maximus*. Gradsko područje istočno od tog limitesa je stoga *pars citrata* salonitanskog agera, a ono zapadno *pars ultrata*. Usporedno s *cardo maximusom* mi ne znamo koji je limites predstavljao *decumanus maximus*, jer su dakumani u blizini Salone veoma kratki, neizraziti i slabo očuvani. Tradicionalno je *umillicus*, polazio od gradskog foruma, što nije slučaj za Salonu; centurijacije su vidljive u lučnom dijelu grada dok forum i ostale javne građevine nisu smještene na uobičajenim lokacijama, već južnije. To nam ukazuje da je moguće sjecište bilo na gradskoj tržnici, koja je bila u ranom razdoblju grada važnija od foruma.²⁰

19 M. SUIĆ 1956A: 1-3; P. PRODAN 2014: 17.

20 M. SUIĆ 1956A: 17, 18.; P. PRODAN 2014: 17, 18.; N. CAMBI 2002: 52, 54-56.

Slika 3: Raster limitacija salonitanskog agera načinjen prema zračnim snimcima. Rekonstruirani limes-i izvučeni su točkicama. 1. Porta Caesarea, 2. Teatar, 3. Amfiteatar, 4. Dioklecijanova palača. - Suić Mate, „Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj Jadranskoj obali“, str. 16.

Slika 4: Odnos urbanog kompleksa prema agerskom rasteru u Saloni. - Suić Mate, „Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj Jadranskoj obali“, str. 16.

3.1. ŠIRENJE SALONITANSKOG AGERA

Grad Salona je u svome gradskome teritoriju mogla smjestiti oko 60 000 stanovnika, o čemu nam govori i kontinuirano širenje grada izvan gradskih zidina, kao i nepravilni eliptički oblik grada koji je uslijedio širenjem duž glavnih prometnica. Salona je privlačila velik broj doseljenika, a s porastom broja stanovnika dolazi do potrebe za sve većom poljoprivrednom proizvodnjom i širenjem gradskog zemljišta. Širenje salonitanskog agera ja bilo ograničeno brdom Kozjak na sjeveru i Jadranskim morem na jugu, te Tragurijem na zapadu te se zbog toga salonitanski ager širi istočno od rijeke Žrnovnice, njezine dotadašnje granice.²¹

Tragurij je pripadao salonitanskom ageru i nije imao titulu kolonije, već titulu *vicus* (selo, naselje). O tome nam svjedoči epigrafski natpis pronađen u Saloni vojnika P. Kloelija iz Prve Campanorum kohorte, koji vojnika oslovljava kao „Custos Traguri“, odnosno „čuvara Tragurija“. Kako nemamo dokaze da je Tragurij imao vlastite municipalne institucije, ovaj natpis nam ukazuje da je Tragurij bilo manje naselje u sklopu salonitanskog agera. Slični natpisi su pronađeni u kasnijim razdobljima koji ukazuju da su mjesta Faros (Hvar) i Epetijum (Stobreč) također pripadali salonitanskom ageru. Širenje agera prema Traguriju se najvjerojatnije odvijalo za vrijeme vladavine cara Klaudija, odnosno za vrijeme naseljavanja rimskih veterana u antičke Sikule (današnje mjesto Resnik).²²

Ager se širi na područje Podstrane najvjerojatnije prije 50. god. n. e. Širenje kolonijalnog agera na štetu drugih zajednica, *ex alieno territorio*, bila je česta praksa procesa romanizacije pokorenih pokrajina. Poljica su u 1. st. bila naseljena Delmatskim zajednicama Narastina, Pituntina i Onastina; radi se o zajednicama čiju je glavnu gospodarsku djelatnost predstavljalo transhumantno stočarstvo. Poljica su omogućivala cjelogodišnji boravak, zbog svoje unutarnje reljefne podijeljenosti na srednja i gornja Poljica, koja su skužila kao zimska ispaša, i Donja Poljica, kao ljetna ispaša. Poljica se također nalaze u neposrednoj blizini velikih polja, Duvanjskog, Imotskog i Sinjskog polja; preko zime dolazi do poplavljanja tih područja te lokalno Ilirsko stanovništvo se seli prema Dalmatinskoj obali i okolnom planinskom području, što uključuje i Poljica. Rimska vlast je u pitanjima reorganizacije zemlje poštovala prava Ilira, te je često služiti kao arbitar u sukobima između navedenih zajednica.²³

Centuriacija istočnog dijela salonitanskog agera protezala se preko današnjeg Strožanca i donjeg Poljičkog područja, unutar područja antičkog Pituncija. Dokaz za to potječu iz ostataka kvadratne zemljišne podjele, *centuriae*, i katastarskog stupa koji označava pravce *cardo* i *decumanus*, iako postoji odstupanje u numeraciji u odnosu na salonitansku stranu rijeke Žrnovnice.²⁴ To se tumači kao sekundarno proširenje centurijacije, s zasebnom numeracijom. Prema S. Bekavac i Ž. Milet, razlika u numeraciji može proizaći iz pogrešnog tumačenja procesa centurizacije. U članku „Castles of Petuntium, Neraste and Oneum: Sacral Centres of Pagi in the Territory of Salona,“ tvrde da je to područje, uključujući Pituntium, uvijek bilo dio Salonitanskog agera, čak i ako je bilo pod upravom autonomnih zajednica, kao što su Pituntine, Nerastine i Onastine. Stanovništvo je, bez obzira na pravni status, pripadalo res publicae Salone, što ukazuje da su ti krajevi bili niže administrativne jedinice, pagus ili praefectura, unutar salonitanskog teritorija.²⁵

21 S. AUGUŠTANEC 2014: 16; I. MATIJEVIĆ 2013: 20.

22 I. MATIJEVIĆ 2013: 20-21; I. BORZIĆ 2014: 83.

23 N. GLAMUZINA 2015: 76, 77, 87; I. BORZIĆ 2014: 80-83; S. BEKAVAC 2018: 195-197.

24 S. BEKAVAC 2018: 195.

25 S. BEKAVAC 2018: 196-197.

Slika 5: Terminus iz druge dedukcije, nađen u Pituntiumu, s crtežm decussis-a, koji je urezan na gornjoj osnovici pilasta. Suić Mate, „Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj Jadranskoj obali“, str. 19.

O tom prvom širenju agera nam govore ostaci kamena međaša - *terminus*, koji je ujedno jedini rimski kameni međaš pronađen na području salonitanskog agera; radi se o ostacima nepravilne kvadrataste kolone s oznakama parcele iz vremena vladavine cara Kaligule i namjesnika Dalmacije L. Voluzija Saturnina, koji nam upravo govori o sporu između plemena Onastina i Narastina.²⁶ Na susjednim stranama *terminus* ima uklesane oznake „D II“ i „K I“, a na gornjoj strani je uklesan *decussis* pod pravim kutom koji prati krake odgovarajućeg karda i dekumana. S daljnjom potrebom za širenjem, salonitanski ager počinje obuhvaćati i područje današnjih Srednjih i Gornjih Poljica; odnosno uz mjesto Podstranu i mjesta Srinjine, Gornje i Donje Sitno, kao i periferijska mjesta loonopenu (moguće da se radi o naselju na području današnjih Srinjina ili Žrnovnice), Gedate (moguće današnje mjesto Gata) i Nareste (Jasenice), gdje se osnivaju brojnerimske gospodarske kuće, tzv. *villae rusticae*.²⁷

Villae rusticae su podizali bogati građani ili pripadnici zemljovlasničke aristokracije na državnom zemljištu u blizini većih gradova. One predstavljaju gospodarske kuće s imanjima usmjerene na poljoprivredu, u smislu uzgoja i prerade određenih poljoprivrednih kultura, kao i izradu poljoprivrednih alata i skladištenje poljoprivrednih proizvoda. Uz proizvodni značaj, *villae rusticae* su imale i stambeni značaj. Njihov razvoj kao i velik broj tih gospodarskih kuća ukazuje na uspješnu politiku potiskivanja starosjediلاكog stanovništva i romanizacije, koje je potisnuto dulje u unutrašnjost Dalmacije.²⁸

Otkriveni kameni međaši smatraju se dijelom unutarnje međašne mreže Salone, a ne dokazom autonomije okolnih zajednica poput Poljica. Proširenje centurija na te zajednice nije promijenilo njihov administrativni status. Uključivanje provincijskog legata u diobu zemljišta u Poljicima ukazuje na to da je rimsko zemljišno pravo vrijedilo na cijelom području, a ne samo u Saloni. Okruzi, *pagi*, su imali vlastite upravne strukture, koje su često vodili *magistri pagi*. Ti su okrugi često uzimali imena po božanstvima zaštitnicima, odražavajući njihov sveti karakter. Natpisi sugeriraju da su svetišta bila središnja središta društvenog života u pagiju, služeći kao komunalna središta. Izraz *castellum* možda se koristio za označavanje središnjih vjerskih i društvenih središta ovih pagi, objašnjavajući zašto je Plinije spominjao mjesta poput Pituntiuma, Nerastea i Oneuma kao *castellum*, a ne *pagi* ili prefekture. Sakralni materijali pronađeni u ovim područjima upućuju na postojanje takvih „dvoraca,“ koji bi mogli biti povezani s lokalnim božanstvima zaštitnicima.²⁹

26 S. BEKAVAC 2018: 195-196.

27 J. JELAČIĆ JASNA 1991: 22, 23, 27, S. AUGUŠTANEC 2014: 13-14; P. PRODAN 2014: 18; I. MATIJEVIĆ 2013: 20; M. SUIĆ 1956A: 19, 20; M. SUIĆ 1976: 32.

28 N. GLAMUZINA 2015: 70.

29 S. BEKAVAC 2018: 196-198.

Oko 179. god. cijeli priobalni pojas od Tragurija do Oneje (Omiša) je pripadalo Salonitanskom ageru, kao srednjodalmatinski otoci Čiovo, Šolta (Sollentia), Brač (Brattia) i Hvar (Faros). Područje otoka Hvara između mjesta Jelse i Starigrada bilo je podijeljeno u centurije manjih dimenzija, najvjerojatnije jer je zemlja usporedno sa zemljom na kopnu bilo veoma plodna. Na otoku Šolti je utvrđeno postojanje centurijacija na području oko mjesta Grohote. Otok Brač, koji nije imao mnogo plodne i obradive zemlje, isto je imao centurijacije; vrijednost Brača je bila u njegovim kamenolomima iz kojeg se vadio kamen za mnoge javne građevine u Saloni (uključujući i Dioklecijanovu palaču) i području salonitanskog agera. Isa (Vis), koja je porazom Pompeja u građanskom ratu izgubila svoj primat u ovom području, pripala je zajedno sa svojim agerom Saloni, o čemu nam svjedoči Plinije.³⁰

Možemo smatrati da se prvotno zbog geomorfoloških ograničenja, kao i zbog smjera prometnih pravaca, salonitanski ager širio prema Istoku, ali također moramo naglasiti i prisutnost ideje i želje za romanizacijom i potiskivanjem transhumantnih Ilirskih stočara, koji su obitavali i koristili područja istočno od rijeke Žrnovnice u svrhu zimske ispaše. Naknadna limitacija i planska ekspanzija salonitanskog limesa nam govori o tome da odlaskom cara Oktavijana Augusta, organizacija i doseljavanje dalmatinskih primorskih gradova ne prestaje; prema Suiću najvjerojatnije se radi o dodatnoj planskoj kolonizaciji za vrijeme cara Klaudija. Salonitanski ager se nije širio dalje istočno ni južno, što zaključujemo prema nedostatku limitacija; na zemljištu koje nije bilo pod upravom kolonije nisu se izrađivale i određivale centurijacije.³¹

4. SPALATUM I DIOKLECIJANOVA PALAČA

Za vrijeme Cezarove diktature ili vladavine cara Oktavijana Augusta, cijelo Splitsko polje je bilo raspodijeljeno u centurije. S time je stvorena i *praedium palatum*, koja se kasnije počinje nazivati *Palatum*, pa *Spalatum*. Moguće je da ime *Palatum* potječe od tzv. *pali sacrificales*, drvenih motki korištene kao granične oznake. Ime potječe iz tradicije da se pri dodjeli zemlje kolonistima, privede žrtva na mjestu gdje *palus* označava rub njihovog imanja. Upravo za vrijeme kada se provodila centurijacija splitskog polja postalo je uobičajeno da se sve granice označuju međašima, te možemo pretpostaviti da je cijelo Splitsko područje od Marjana do rijeka Žrnovice i Jadra bilo prekriveno *palusima*, koji bi tada predstavljali veoma uočljivi element u reljefu. Na Splitskom polju postoje distinkcije između triju centurija, dviju manjih s lijeve i desne strane treće veće centurije. Veća centurija, *praedium palatum maius* je preuzela i zadržala ime *Spalatum*, dok su preostale dvije manje, tzv. *praedium palatum minus*, poprimile naziv *Spalatiolum*. Naziv *Spalatum* je tako označavao područje od današnjeg Lučca do obranka Marjanja, što uključuje i područje gdje je smještena Dioklecijanova palača i ranijeg antičkog naselja *Spalatum*.³²

Dioklecijanova palača nije građena prema već postojećoj centurijacijama, nego je izgrađena sa dvadeset četiri stupnja odmak. Graditelji su pri gradnji i planiranju Dioklecijanove palače dali prednost geomorfološkim svojstvima i uvjetima zaljeva. Također, palača je bila izgrađena u tzv. krnjoj centuriji salonitanskog agera koju je Mate Suić na svojoj karti rastera agera (Slika 4.) nazvao K-L/5-6. Krnje centurije, otvorene jednim limesom prema moru, su se prostirale diljem Jadranske obale i uz sav rub Splitskog poljuotoka, te se stoga radi o zemlji koja je pripadala rimskome caru. Kardo 5 je

30 I. MATIJEVIĆ 2013: 20.

31 S. AUGUŠTANEC 2014: 13-14; P. PRODAN 2014: 18, M. SUIĆ 1956A: 20.

32 I. BASIĆ 2012: 14, 15, 17, 18.

ostao očuvan danas u obliku Zrinsko-Frankopanske ulice u Splitu, dok je kardo 6 nije ostao očuvan, a po svojoj orijentaciji bi trebao se pružati do na današnjih Bačvicama. Dekuman L prati jednim dijelom ulicu Matije Gubca i završava današnjim Gatom sv. Duje. Sjecišće centurija L-M/5-6 bi odgovaralo današnjem sjecištu Hatzeova perivoja i Gupčeve ulice. Dekumen K se podudara s današnjom Vukovarskom i Zadarskom ulicom u Splitu, koji je doticao sjeverna vrata Dioklecijanove palače, tzv. Porta Aurea. Dekumen K se također sjekao pod pravim kutem s današnjom Marmontovom ulicom.³³

4. ZAKLJUČAK

Istraživanja o rasprostiranju salonitanskog agera još uvijek traju i nedostaje dio podataka potrebnih kako bi mogli zaključiti njegove konačne granice, kao i kronologiju njegovog širenja. Svakako, možemo doći do određenih zaključaka; s uspostavom Salonitanskog agera dolazi do porasta cjelokupne ljudske aktivnosti i prisutnosti, što je vidljivo kroz razvoj i uspostavu novih naseobina, izgradnji prometnica, intenzivnijoj eksploataciji krajolika i porast gospodarske aktivnosti. Sve to ukazuje i na visoku razinu romanizacije salonitanskog prostora. Moramo istaknuti da je širenje salonitanskog agera imalo svoj štetni utjecaj. Gospodarska gravitacija prema Saloni, dolazi do stagnacije razvoja naselja uz sam rub salonitanskog agera, a tome je pridonijela i gradska samouprava Salone koja je poticala takav odnos. Također možemo smatrati da upravo sa širenjem salonitanskog agera danas imamo manjak arheoloških nalaza iz predrimskog razdoblja, odnosno razdoblja grčke kolonizacije i ilirskog razdoblja.

33 I. Basić 2012: 22, 23.

BIBLIOGRAFIJA

- D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1983 – Duje Rendić-Miočević, *SALONA »QUADRATA«*. *SALONITANSKI OPPIDUM (CAES., B. C. III 9) U svjetlu novih istraživanja*, Poseban otisak iz Zbornika za narodni život i običaja Juznih Slavena. knj. 49, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983.
- I. BASIĆ – Ivan Basić, *Spalatum – ager Salonitanus? Prilog tumačenju pravno-posjedovnog položaja priobalja Splitskog poluotoka u preddioklecijanske razdoblju*, Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2014.
- I. BORZIĆ – Igor Borzić, „Podstrana i karakteristike njezinog kulturnog pejzaža i geografije u antici“, *Lucije artorije Kast i legenda o Kralju Arturu*, ur. Cambi Nenad, Split: Književni krug Split, 2014.
- I. MATIJEVIĆ 2013 – Ivan Matijević, „Svakodnevni život u Saloni – Širenje gradskog teritorija“, *Solinska kronika*, br. 229 (XX), Solin, 2013.
- M. SUIĆ 1976 – Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1976.
- M. BLOOMER 1993 – Martin W. Bloomer, „Romans, Greeks, and Delmatae: Reconstructing the Context of “RDGE” 24“, *Classical Antiquity*, Vol. 12, No. 1. Oakland 1993. – doi.org/10.2307/25010983.
- M. PASQUINUCCI 2014 – Marinella Pasquinucci, „Centuriation and Roman Land Surveying (Republic Through Empire)“, u *Encyclopedia of Global Archaeology*, ur. C. Smith, New York: Springer Publishing, 2014.
- M. SUIĆ 1956B – Mate Suić „Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku“, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III br. 5., Split 1956.
- M. SUIĆ MATE 1956A – Mate Suić „Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj Jadranskoj obali“, *Zbornik radova Instituta za historijske nauke u Zadru*, br. 1., Zadar 1956.
- N. CAMBI 2002 – Nenad Cambi, *Antika*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
- N. GLAMUZINA 2015 – Nikola Glamuzina, *Historijska geografija Hrvatske*, Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2015.
- P. PRODAN 2014 – Petra Prodan, *Centurijacija agera rimskih kolonija na istočnoj obali Jadrana*, Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2014.
- R. MATIJAŠIĆ 2018 – Robert Matijašić, „Res Gestae (28, 1) And the Establishment of Roman Colonies on the Eastern Adriatic“, *The Century of the Brave: Roman Conquest and Indigenous Resistance in Illyricum during the time of Augustus and his heirs*, ur. Marina Miličević Bradač, Dino Demicheli, Zagreb: FF Press, 2018.
- S. AUGUŠTANEC 2014 – Saša Auguštanec, *Razvoj urbanizma antičke Salone*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014.
- S. BEKAVAC 2018 – Silvija Bekavac i Željko Miletić, „Castles of Petuntium, Neraste and Oneum: Sacral Centres of Pagi in the Territory of Salona“, *Sacralization of Landscape and Sacred Places*, ur. Belaj Juraj, et al., Zagreb: Institut za Arheologiju, 2018.